

BIỂM HỌA TRÊN BÁO CHÍ: TỪ TRANH MINH HỌA ĐẾN TÁC PHẨM ĐỘC LẬP

Nguyễn Thị Mai Hương
Trường Đại học Khánh Hòa

Thông tin chung:

Ngày nhận bài: 13/04/2023

Ngày phản biện: 16/04/2023

Ngày duyệt đăng: 30/04/2023

Title: *Caricatures in the press: form illustrations to independent works*

Từ khóa: *Biếm họa, minh họa, tác phẩm, thông tin, trực quan*

Keywords: *Caricatures, illustrations, works, information, visual*

ABSTRACT: *Caricature, a genre of visual arts, is closely associated with journalism. It is a unique form of communication that expresses messages through visual language. The use of caricatures has several effects, such as vividly conveying information, educating the public about knowledge and aesthetic awareness, providing entertainment value, depicting national identity through drawing, presenting a lively historical picture, reflecting social development, and enhancing the attractiveness of the content and form of newspapers. As an illustration, caricatures are employed to enhance the visual aspect of literary works (prose, poetry, etc.) and journalistic pieces (editorials, commentaries, etc.) to attract readers' attention. However, independent caricatures in Vietnam have yet to be widely recognized and utilized due to the lack of assurance in terms of content, form, and creative method of a journalistic piece. Tuổi trẻ Cười is one of the few newspapers in Vietnam that effectively fulfills the roles and functions of caricatures in journalism.*

TÓM TẮT: *Biếm họa là một thể loại tạo hình, có gắn bó mật thiết với báo chí. Biếm họa là một hình thức thông tin đặc thù với việc biểu đạt thông điệp bằng ngôn ngữ họa hình. Phương thức thông tin bằng tranh biếm họa mang lại một số hiệu quả như: biểu đạt thông tin trực quan sinh động, giáo dục tri thức và nhận thức thẩm mỹ của công chúng, mang đến giá trị giải trí cho công chúng, thể hiện ngôn ngữ dân tộc qua nét vẽ, mang lại bức tranh lịch sử sống động, phản ánh sự phát triển xã hội, tăng tính hấp dẫn cho nội dung và hình thức của các tờ báo. Với vai trò minh họa, tranh biếm họa được sử dụng để tăng tính trực quan cho các tác phẩm văn học (văn xuôi, thơ ca trào phúng...) và tác phẩm báo chí (xã luận, bình luận...) nhằm thu hút sự chú ý của độc giả. Trong khi đó, tranh biếm họa độc lập ở nước ta vẫn chưa được thừa nhận và sử dụng rộng rãi do chưa đảm bảo các yếu tố về nội dung, hình thức và phương thức sáng tạo của một tác phẩm báo chí. Tuổi trẻ Cười là một trong số ít tờ báo tại Việt Nam hiện nay thực hiện đúng vai trò và chức năng của biếm họa trên báo chí.*

1. Mở đầu

Biếm họa là một thể loại tạo hình, có gắn bó mật thiết với báo chí. Các công trình nghiên cứu thường xem xét biếm họa dưới góc độ là một chất liệu tạo nên sản phẩm báo chí, đặc biệt là sản phẩm báo in. Hiện nay, báo chí phát triển với nhiều loại hình, thể loại khác nhau và ngày càng có vai trò lớn trong xã hội. Quan niệm và xu thế báo chí có nhiều thay đổi, cách tác nghiệp cũng

như cách tiếp cận sản phẩm báo chí của độc giả có sự khác biệt so với trước đây. Dù vậy, biếm họa vẫn luôn đồng hành với nhiều tòa soạn báo, tiếp sức cho các thể loại báo chí. Biếm họa là một hình thức thông tin đặc thù, biểu đạt thông điệp bằng ngôn ngữ họa hình. Ngôn ngữ họa hình thể hiện trong tác phẩm biếm họa được kết tinh thành biểu tượng, giúp cho người xem dễ hiểu, dễ nhớ và dễ làm theo (Hà Huy Phượng, 2008).

Bên cạnh thực hiện chức năng cơ bản nhất của báo chí là thông tin giao tiếp, biếm họa còn đảm nhiệm một cách đặc biệt và rõ rệt chức năng quản lý, giám sát và phản biện xã hội; chức năng khai sáng, giải trí. Từ nhiều thế kỷ qua, trong sự phát triển của báo chí thế giới, dù ở giai đoạn lịch sử nào thì biếm họa vẫn luôn có một vị trí đặc biệt trên các trang báo. Với vai trò và thế mạnh của mình, rất nhiều tờ báo dành cho biếm họa những vị trí trang trọng và diện tích đáng kể để đăng tải tác phẩm biếm họa. Ở các nước phương Tây và Mỹ, tác phẩm biếm họa được xem như một thể loại báo chí. Ở Việt Nam, báo chí cũng như ngành mỹ thuật vẫn chưa đánh giá đầy đủ vai trò, chức năng và sức mạnh của biếm họa. Về mặt lý luận, chúng ta chưa có một khẳng định nào cho rằng, biếm họa là một thể loại thuộc lĩnh vực báo chí hay hội họa. Tồn tại quan điểm cho rằng, biếm họa đồng nhất với tranh minh họa, biếm họa chỉ là hình thức giải trí, gây tiếng cười hoặc biếm họa được sử dụng với mục đích công kích. Từ đó, xuất hiện tâm lý né tránh sử dụng hình thức nhạy cảm, dễ gây phiền phức này. Hệ quả dẫn đến sự phát triển thiên lệch, chưa phát huy hết sức mạnh, khả năng và giá trị của biếm họa.

Vì vậy, việc xem xét và đánh giá hiệu quả của phương thức thông tin bằng tranh biếm họa với vai trò minh họa hay như một tác phẩm độc lập trở nên cấp thiết trước sự phát triển mạnh mẽ của báo chí hiện nay.

2. Cơ sở lý thuyết và phương pháp nghiên cứu

Một số hiệu quả của phương thức thông tin bằng tranh biếm họa:

Biểu đạt thông tin trực quan sinh động

Bên cạnh ảnh, biểu đồ, bản đồ hay đồ thị thì tranh biếm họa thuộc nhóm “thông tin phi văn tự”. Tranh biếm họa cũng đảm nhiệm chức năng thông tin các vấn đề, sự kiện đến công chúng. Điểm mạnh của tranh biếm họa là tính trực quan, sinh động. Thông tin được đưa đến công chúng

qua việc tiếp nhận thông tin bằng thị giác. So với chữ viết, thông điệp chuyển tải bằng tranh được công chúng tiếp nhận nhanh hơn. Hiệu quả tạo nên của tranh biếm họa thường sâu đậm, khó phai mờ. Dù thông tin báo chí được phân tích, bình luận, lý giải chi tiết thì công chúng vẫn khó ghi nhớ. Hằng ngày, người đọc phải tiếp nhận và xử lý rất nhiều thông tin khác nhau và việc tiếp nhận thông tin thông qua tranh biếm họa giúp công chúng hấp thu và ghi nhớ một cách dễ dàng hơn (Hà Huy Phương, 2008, tr.65).

Tác động đến nhận thức và hành vi của công chúng

Các thông tin hay nội dung được chuyển tải trên báo chí nếu được đầu tư và có chất lượng thì đều có giá trị tác động vào tư tưởng, tình cảm và làm thay đổi nhận thức, hành vi của công chúng. Và, ngược lại. Trong các chất liệu sử dụng để tuyên truyền, cổ động của báo chí cách mạng, tranh biếm họa được coi là vũ khí trực quan, có sức mạnh to lớn tác động vào suy nghĩ, tâm tư của quần chúng nhân dân. Trên mặt trận đấu tranh phòng chống tội phạm và các tệ nạn, sử dụng tranh biếm họa để phê phán, lên án, đả kích mang hiệu quả xã hội to lớn.

Biếm họa có chức năng phản biện xã hội, đóng góp cho một xã hội tốt đẹp hơn. Đối với nhiều họa sĩ, biếm họa là một loại hình sử dụng phương tiện tạo hình mỹ thuật dùng để phản ánh một vấn đề hay một đối tượng cụ thể một cách cường điệu, hài hước, thậm chí đến mức phi lý. Trong quá trình phát triển, biếm họa được sử dụng vào nhiều mục đích khác nhau, như đấu tranh tôn giáo, đấu tranh về ý thức hệ,... Vì vậy, biếm họa từng được coi là một vũ khí sắc bén trong nhiều cuộc chiến tranh. Khi nghiên cứu về biếm họa, chức năng quan trọng nhất của nó là đóng góp vào việc hoàn thiện xã hội. Các tranh biếm họa có giá trị lịch sử được lưu giữ theo thời gian.

Giáo dục tri thức và nhận thức thẩm mỹ của công chúng

Bên cạnh các yếu tố khác trên báo chí, tranh biếm họa cũng đóng vai trò quan trọng trong việc truyền tải giá trị tri thức đến với công chúng. Việc sử dụng tranh vẽ giúp thông tin trở nên dễ tiếp thu hơn so với văn bản, đặc biệt với các độc giả nhỏ tuổi, thông qua các tờ báo dành cho thiếu nhi như Nhi đồng cười, Hoa học trò, Học trò cười, Cười Vui, Thiếu niên tiền phong. Hơn nữa, tranh vẽ còn giúp giáo dục nhận thức thẩm mỹ cho công chúng, bởi mỗi bức tranh không chỉ có giá trị thông tin mà còn mang lại giá trị thẩm mỹ nhất định, bao gồm đường nét, hình khối, mảng màu và độ đậm nhạt. Việc sử dụng tranh vẽ được họa sĩ đầu tư và được in ấn tốt càng tăng giá trị nghệ thuật. Độc giả yêu thích tranh biếm họa có thể sưu tập và lưu giữ những bức tranh tâm đắc, từ đó hướng tới giáo dục cho công chúng nhận thức về yêu/ghét, đúng/sai và tốt/xấu, hướng tới các giá trị chân-thiện-mỹ.

Mang đến giá trị giải trí cho công chúng

Các phương tiện truyền thông hiện nay không chỉ cung cấp thông tin mà còn mang lại giá trị giải trí cho công chúng. Nhiều tòa soạn đã tạo ra các chuyên trang và chuyên mục giải trí, thư giãn khá hiệu quả. Chuyên mục vui cười, châm biếm và đả kích trên báo và tạp chí đã trở thành một phần không thể thiếu. Giá trị giải trí của tranh biếm họa không chỉ đơn giản là mang đến tiếng cười, mà còn chứa đựng các bài học giáo dục đạo đức sâu sắc. Thể hiện giá trị giải trí và thư giãn bằng tranh biếm họa trên báo chí đang là một trong những xu hướng tất yếu của báo chí hiện đại.

Thể hiện ngôn ngữ dân tộc qua nét vẽ

Tranh biếm họa có khả năng truyền tải thông điệp đến các độc giả trên toàn cầu bằng cách sử dụng ngôn ngữ phi văn tự đặc trưng cho mỗi dân tộc. Không có rào cản nào trên thế giới có thể ngăn cản con người tiếp cận thông tin qua các hình vẽ

trực quan. Trong một thế giới hội nhập và phát triển công nghệ toàn cầu, thông tin về con người, tổ chức chính trị, xã hội và các sự kiện trên thế giới có thể được cập nhật và truyền tải nhanh chóng thông qua các bức tranh biếm họa.

Là bức tranh lịch sử sống động, phản ánh sự phát triển xã hội

Lịch sử biếm họa Việt Nam phản ánh không chỉ sự phát triển của nghệ thuật mà còn là sự phát triển của xã hội và dân tộc. Trong suốt quá trình lịch sử của Việt Nam, các họa sĩ biếm họa đã truyền tải thông điệp và phản ánh những sự kiện, hiện tượng quan trọng của thời đại. Các bức tranh biếm họa không chỉ đơn thuần là tác phẩm nghệ thuật, mà còn là bằng chứng lịch sử sống động của một thời kỳ. Từ những bức biếm họa, ta có thể thấy được sự phản ánh rõ ràng của các sự kiện, những vấn đề và mối quan tâm của xã hội. Chính vì vậy, họa sĩ biếm làm nhiệm vụ của người chép sử thời đại, ghi lại những thông tin quan trọng cho hậu thế. Từ việc phản ánh các sự kiện lịch sử, đến những vấn đề phổ biến trong xã hội, từ chính trị đến văn hóa, các bức tranh biếm họa đã cung cấp cho chúng ta một cái nhìn sâu sắc về quá khứ. Với tính chất phổ biến và dễ hiểu của hình vẽ, các bức tranh biếm họa trở thành một phương tiện giao tiếp hiệu quả trong việc phản ánh các vấn đề của xã hội và truyền tải thông điệp. Chúng không chỉ góp phần thúc đẩy sự phát triển của nghệ thuật, mà còn giúp cho người xem hiểu rõ hơn về lịch sử và phát triển của một dân tộc.

Tăng tính hấp dẫn cho nội dung và hình thức của các tờ báo

Tờ báo không chỉ phải đảm bảo nội dung chất lượng mà còn phải chú trọng đến hình thức bố cục, bổ sung các yếu tố minh họa để tăng tính hấp dẫn và hiệu quả truyền thông đến công chúng. Trong báo chí hiện đại, việc sử dụng tranh minh họa là một trong những yếu tố quan trọng giúp tăng tính trực quan và thu hút sự chú ý của

độc giả, đặc biệt trong các bài viết liên quan đến chính trị và xã hội. Tranh minh họa không chỉ là một hình ảnh trang trí mà còn có tác dụng trợ giúp và biểu đạt thông tin một cách hữu hiệu. Ngoài ra, ngôn ngữ hình ảnh còn giúp tăng sức biểu cảm cho bài viết và tạo sức hấp dẫn cho toàn trang báo. Từ đó, người đọc dễ dàng tiếp nhận thông tin và hiểu rõ hơn về nội dung bài viết. Tuy nhiên, việc sử dụng tranh minh họa cũng cần phải chú ý để tránh tình trạng sử dụng quá nhiều hoặc không đồng nhất với nội dung bài viết, gây nhầm lẫn và làm giảm tính chuyên nghiệp của sản phẩm báo chí. Do đó, việc lựa chọn và sử dụng tranh minh họa cần được thực hiện một cách khéo léo và có tính thẩm mỹ cao để đạt được hiệu quả tốt nhất trong truyền tải thông tin đến độc giả.

Phương pháp nghiên cứu

Trong nghiên cứu này, tác giả sử dụng các phương pháp nghiên cứu đặc thù của ngành khoa học xã hội nhân văn như phương pháp nghiên cứu tài liệu, phương pháp khảo sát, tổng hợp, thống kê, phân tích, so sánh, chứng minh. Tác giả lựa chọn tờ báo Tuổi trẻ Cười trong 3 năm gần nhất để phân tích và làm rõ vai trò của biếm họa trên báo chí, từ minh họa đến tác phẩm độc lập. Lựa chọn này dựa trên cơ sở, Tuổi trẻ Cười là bán nguyệt san châm biếm và trào phúng điển hình của Việt Nam với sự đa dạng về các chuyên mục bài viết và phong phú về các loại hình biếm họa.

3. Kết quả và thảo luận

3.1. Vai trò minh họa cho tác phẩm báo chí

Khi xét đến cách thức xuất bản tranh biếm họa trên báo chí, ta nhận thấy sức mạnh vẫn tập trung ở các sản phẩm báo in, xuất hiện trong các chuyên mục riêng biệt, có tên gọi khác nhau và ổn định trên trang báo. Chúng có khả năng kết hợp với nhau để tạo thành một câu chuyện, hoặc chỉ đơn giản là minh họa cho bài viết (Hình 1). Trong nhiều trường hợp, tranh biếm họa

đã được sử dụng để minh họa cho các tiểu phẩm, bao gồm cả văn xuôi và thơ ca trào phúng. Hình ảnh minh họa đóng vai trò quan trọng trong việc thu hút sự chú ý của độc giả ở cấp độ đầu tiên. Một hình ảnh minh họa tốt có thể giữ được sự quan tâm của độc giả và hướng họ đến bài viết. Vị trí và kích thước của hình ảnh minh họa trên trang báo đóng vai trò quan trọng trong việc làm cho trang báo thoáng hơn và tạo ra những điểm nghỉ cho mắt của độc giả. Bất kể loại hình minh họa được sử dụng (tranh vẽ tay hay đồ họa máy tính), chúng đều đóng một vai trò quan trọng trong trang báo. Trong những trường hợp đặc biệt, tranh biếm họa được sử dụng cùng với các bài viết xã luận, bình luận và phê phán để làm tăng tính nghiêm trọng của bài viết. Nội dung thông điệp mà họa sĩ truyền tải đến công chúng thông qua bút pháp tạo hình có giá trị tác động mạnh mẽ vào ý thức của họ.

Công việc minh họa cho báo chí có thể được xem như một nghề, nghĩa là nó đòi hỏi kỹ năng và sự nỗ lực như các công việc chuyên nghiệp khác. Tuy nhiên, cho đến nay vẫn chưa có trường đào tạo cụ thể cho các họa sĩ minh họa báo chí, mặc dù có nhiều họa sĩ minh họa chuyên nghiệp. Họa sĩ phải tự rèn luyện và phát triển kỹ năng của mình. Công việc chính của họa sĩ là sáng tác các tác phẩm nghệ thuật độc lập bằng nhiều phong cách hội họa và sử dụng nhiều chất liệu khác nhau như sơn mài, sơn dầu,... Tuy nhiên, khi họ chấp nhận vẽ minh họa cho các tác phẩm trên báo, họ phải chấp nhận giới hạn khuôn khổ và phải đáp ứng với yêu cầu nội dung của tác phẩm, có thể không phù hợp với sở thích và phong cách của họ. Trước đây, các họa sĩ thường vẽ minh họa trên giấy hoặc bìa với kích thước nhỏ và phải đối mặt với áp lực thời gian xuất bản. Tuy nhiên, nhiều họa sĩ vượt qua những thách thức này và thể hiện sự sáng tạo của mình, tạo nên dấu ấn đặc biệt trong lĩnh vực minh họa báo chí.



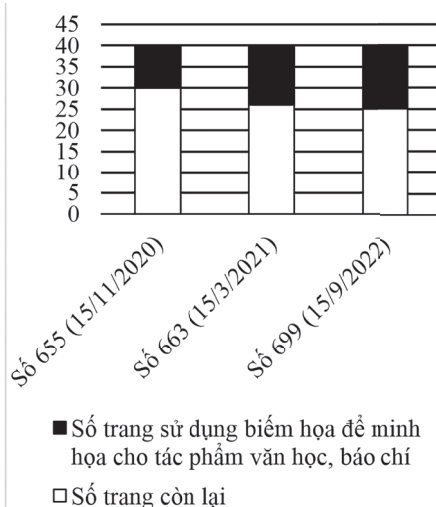
Hình 1: Ví dụ về một trang báo sử dụng tranh biếm họa với vai trò minh họa cho bài viết trên Tuổi trẻ Cười

Trong báo chí, việc dùng tranh biếm họa để truyền tải thông tin được sử dụng phổ biến. Tuy nhiên, việc chọn kích thước tranh in trên trang báo phải được xem xét cẩn thận để không hạn chế tầm nhìn của độc giả và làm giảm giá trị thông tin của tranh. Để đảm bảo tính nhận diện của tác phẩm và trách nhiệm của tác giả, tên họa sĩ cũng phải được đưa vào tranh biếm họa.

Tranh biếm họa được sử dụng rộng rãi trong nhiều chuyên mục báo chí, chẳng hạn như chuyên mục “Biếm họa” của báo Sài Gòn giải phóng, “Góc biếm họa” của báo Tuổi trẻ, “Câu lạc bộ Chiến sĩ” của báo Quân đội nhân dân Cuối tuần, “Tranh biếm họa” của báo Đại Đoàn Kết, và “Liên tu bất tận” hoặc “Góc biếm” của báo Lao Động. Hiện nay, Tuổi trẻ được xem là cơ quan báo chí sử dụng tranh biếm họa nhiều nhất, nhờ vào sự phát triển của tờ báo Tuổi trẻ Cười, cả phiên bản giấy lẫn điện tử. Tờ báo này thu hút được đội ngũ họa sĩ vẽ biếm họa đông đảo, đến từ khắp ba miền của đất nước.

Tờ báo Tuổi trẻ Cười hiện nay là một bản nguyệt san châm biếm và trào phúng, với gần 30 chuyên mục với trên 40 trang in màu. Một số chuyên mục đáng chú ý bao gồm: Câu lạc bộ họa sĩ biếm, Tóp 10, Jesse cười, Bức tranh vắn cẩu, Quán mắc cỡ, Bản vẽ “Nụ cười Việt”, Lắt léo chữ nghĩa, Phòng mạch tả phỉ lù, Thỏ thẻ bác sĩ, Hội chợ cười, Túi khôn văn phòng, Lẩu thập cẩm, Gia đình.com, Sút thùng lưới nhà, Nụ cười nhập khẩu, Muôn mặt đời cười, Alo tổng đài cười, Tiệm tạp hóa Hai Cù Nèo, Thi vẽ tranh biếm.

Với số lượng chuyên mục và chuyên trang lớn, Tuổi trẻ Cười không ngừng cập nhật và phát triển bố cục nội dung, đa dạng về thể loại bao gồm tin tức, phản ánh, phẩm luận, tranh vui, thơ trào phúng, chuyện hài hước, ảnh vui và biếm họa. Ngoài những bức tranh biếm họa thuộc các chuyên mục đặc thù của tờ báo biếm họa như Câu lạc bộ biếm họa, Hội chợ cười, Lẩu thập cẩm, Nụ cười nhập khẩu, Muôn mặt đời cười, Alo tổng đài cười, Cuộc thi vẽ tranh biếm... thì tranh biếm họa còn được sử dụng để minh họa, làm rõ nội dung cho các tác phẩm văn học, báo chí. Kết quả khảo sát trên 3 số báo ngẫu nhiên thuộc 3 năm 2020, 2021, 2022 về số trang có sử dụng tranh biếm họa để minh họa cho tác phẩm văn học, báo chí được trình bày ở Hình 2.



Hình 2: Số trang sử dụng biếm họa để minh họa cho tác phẩm văn học, báo chí ở 3 số ngẫu nhiên thuộc 3 năm gần nhất trên Tuổi trẻ Cười

Trong tổng số 40 trang của số báo thi số trang sử dụng tranh biếm họa để minh họa cho bài viết lần lượt: 16 (Số 655, ngày 15/11/2020), 14 (Số 663, ngày 15/3/2021), 15 (Số 699, ngày 15/9/2022). Kết quả cho thấy, tỷ lệ số trang sử dụng tranh biếm họa khá tương đồng trong các số được khảo sát. Tờ báo Tuổi trẻ Cười giúp cho độc giả có thể đọc từ đầu đến cuối bởi sự hài hước và niềm vui được duy trì suốt các trang báo, đặc biệt là nhờ vào sự xuất hiện thường xuyên của tranh biếm họa.

3.2. Vai trò là một tác phẩm độc lập

Minh họa trong báo chí là một phương tiện truyền thông hiệu quả để hỗ trợ nội dung bài báo. Tuy nhiên, để có thể giữ được sự quan tâm của độc giả, minh họa cần phải mang tính đột phá và đem lại thông tin mới mẻ. Minh họa cũng cần được phát triển như một đơn vị thông tin độc lập và hoàn chỉnh, thay vì chỉ đóng vai trò “phụ họa” đơn thuần cho bài báo.

Trong số các minh họa được sử dụng trong báo chí, biếm họa là một loại minh họa đặc biệt, thường được sử dụng để truyền tải thông điệp một cách châm biếm và hài hước. Tuy nhiên, tại Việt Nam vẫn chưa có sự thừa nhận rõ ràng cho biếm họa là một dạng thức tác phẩm báo chí. Điều này được giải thích bởi sự thiếu hụt các yếu tố nội dung, hình thức và phương thức sáng tạo của một tác phẩm báo chí. Để được công nhận như một dạng thức tác phẩm báo chí đầy đủ, nó cần phải đáp ứng các yếu tố cơ bản của một tác phẩm báo chí.

Trong các ấn phẩm báo chí mang tính giải trí và châm biếm, biếm họa có thể được sử dụng trên trang bìa và được lựa chọn kỹ lưỡng để đảm bảo chất lượng. Những tác phẩm biếm họa được đánh giá tốt về cả nội dung và hình thức và thường được sáng tạo bởi các họa sĩ có tài năng và sáng tạo độc đáo.

Tuổi trẻ Cười là một trong số ít tờ báo tại Việt Nam hiện nay thực hiện đúng vai trò và chức năng của biếm họa trên báo chí. Từ ngày ra mắt, Tuổi trẻ Cười đã sử dụng

biếm họa và tối đa hóa tính năng của nó trên trang báo. Bên cạnh đó, Tuổi trẻ Cười còn dành những vị trí đáng giá cho biếm họa trên trang báo, in màu và có diện tích lớn trên cả 2 trang bìa (bìa 1 và bìa 4) (Hình 3). Điều này cho thấy Tuổi trẻ Cười đã phát triển biếm họa thành một phần quan trọng trong báo chí, giúp đem lại giá trị cho người đọc và tôn vinh nghệ thuật biếm họa.



Hình 3: Bìa 1 và bìa 4 của Tuổi trẻ Cười số 689, ngày 15/4/2022

Biếm họa phản ánh mọi vấn đề của cuộc sống, từ những mối quan hệ quốc tế về mặt chính trị, xã hội đến những vấn đề tồn tại và hạn chế trong quá trình phát triển của nhân loại. Khác với các bức tranh nghệ thuật thông thường, biếm họa gắn liền với các sự kiện thời sự, chính trị và xã hội nóng bỏng để phản ánh bức tranh sống động của đời sống xã hội. Tính thời sự là yêu cầu tiên quyết mà một bức biếm họa cần đạt được.

Xét về nội dung thông tin, biếm họa bao phủ đầy đủ các đề tài phản ánh ở các lĩnh vực khác nhau, từ chính trị, văn hóa-xã hội, kinh tế, giáo dục, y tế và các lĩnh vực khác. Tuy nhiên, theo khảo sát tờ Tuổi trẻ Cười trên bìa 1 và bìa 4 của tất cả các số báo trong 3 năm gần nhất, lĩnh vực văn hóa-xã hội chiếm tỷ lệ cao nhất (56,3% - 2020, 79,2% - 2021, 45,8% - 2022), theo sau là chính trị, kinh tế và giáo dục (Bảng). Do ảnh hưởng của Covid-19 mà lĩnh vực phản ánh Y tế và Kinh tế của tranh biếm họa có xu hướng thay đổi trái ngược nhau.

Bảng: Các lĩnh vực phản ánh của tranh biếm họa được sử dụng làm bìa báo Tuổi trẻ Cười năm 2020, 2021 và 2022

Năm	Lĩnh vực (%)					
	Chính trị	Văn hóa xã hội	Kinh tế	Giáo dục	Y tế	Khác
2020	12,5	56,3	6,3	10,4	12,5	2,1
2021	4,2	79,2	6,3	4,2	6,3	0,0
2022	12,5	45,8	20,8	10,4	4,2	6,3

Biếm họa không chỉ có tính giải trí mà còn mang tính chất thông tin cao, phản ánh đa dạng các vấn đề xã hội, văn hóa và chính trị, tạo ra một không gian thể hiện sáng tạo cho các họa sĩ. Ngoài ra, việc tập trung vào các đề tài phản ánh văn hóa-xã hội cũng thể hiện xu hướng của xã hội đang quan tâm nhiều hơn đến các vấn đề liên quan đến đời sống, văn hóa và giá trị nhân văn. Nhưng việc phân chia đề tài phản ánh của biếm họa theo các chủ đề lớn chỉ mang tính tương đối. Trong thực tế, nhiều tác phẩm biếm họa được các họa sĩ thể hiện vẫn có sự đan xen, giao thoa giữa các chủ đề, khó phân chia rạch ròi.

Một đặc điểm nổi bật của biếm họa là tính hài hước. Biếm họa là loại tranh trong đó có yếu tố nào đó của đối tượng bị châm biếm, đả kích được phóng đại chi tiết (Nguyễn Văn Ninh, 2019, tr.7). Các họa sĩ sử dụng các yếu tố nghệ thuật như hình ảnh, cảm xúc và thái độ để tạo ra những nhân vật bị biến dạng và kết hợp với các tư liệu, sự kiện và lý lẽ để phản ánh, phản biện về một vấn đề thời sự nóng hổi hoặc một vấn đề nhức nhối trong xã hội. Một bức biếm họa thành công cần phải có “cái tôi” của tác giả, mang tính châm biếm và gây tiếng cười đối với công chúng thông qua thị giác. Biếm họa không chỉ là một hình thức giải trí mà còn có mục đích phê phán, đả kích

và bày tỏ thái độ của tác giả trước các vấn đề đáng được biểu dương.

Biếm họa là một loại hình mang dáng dấp của thể loại báo chí chính luận - nghệ thuật, trong đó kết hợp yếu tố chính luận (tư liệu, sự kiện, lý lẽ, hùng biện...) với yếu tố nghệ thuật (hình ảnh, cảm xúc, thái độ, khái quát...) để phản ánh và lý giải vấn đề. Thể loại báo chí chính luận - nghệ thuật và biếm họa có những đặc điểm chung khi cả hai đều tập trung vào việc truyền tải thông điệp và phản ánh ý kiến của tác giả về một vấn đề nào đó. Tuy nhiên, biếm họa lại tập trung nhiều hơn vào tính hài hước và châm biếm để thu hút sự chú ý của công chúng (Dương Xuân Sơn, 2004, tr.20).

Xét theo hình thức thông tin thì biếm họa được chia thành tranh đơn, tranh liên hoàn, biếm họa chân dung, có thể chú thích hoặc không tùy theo khả năng diễn đạt của tác phẩm (Hình 4). Hầu hết các tác phẩm biếm họa ở Việt Nam hiện nay thể hiện trên các sản phẩm đều có lời chú giải. Phần lời có tác dụng hỗ trợ, diễn giải cho nội dung bức tranh hoặc là lời thoại của nhân vật. Trên thế giới có xu hướng thể hiện biếm họa không lời. Tuy nhiên, để thể hiện được một tác phẩm biếm họa không lời là rất khó. Phải là những họa sĩ có kinh nghiệm thực tiễn và khả năng hài hước tốt mới đạt được đến ngưỡng của hình thức thể hiện biếm họa không lời.



Hình 4: Tranh biếm họa đơn, liên hoàn và chân dung (từ trái sang phải)

Kỹ thuật vẽ biếm truyền thống thông qua việc vẽ thủ công bằng tay, dùng các loại bút và màu khác nhau như đen-trắng, bột màu, thuốc nước và màu dầu, đã trở thành kỹ thuật phổ biến nhất mà các họa sĩ biếm họa sử dụng. Ưu điểm của kỹ thuật này là đường nét mềm mại, chi tiết tinh tế và tỉ mỉ trong từng nét vẽ. Tuy nhiên, việc in ấn và phân phối phụ thuộc vào chất liệu giấy và chất lượng màu in, dẫn đến nhiều bức tranh mất màu gốc và giảm hiệu quả tiếp nhận của công chúng. Với sự phát triển của khoa học, kỹ thuật và đặc biệt là công nghệ thông tin, lĩnh vực tạo hình đã tiến bộ rất nhiều. Các họa sĩ biếm họa đã bắt đầu sử dụng các phần mềm đồ họa chuyên dụng để thể hiện tác phẩm. Sử dụng phần mềm giúp tác giả vẽ nhanh hơn, bố cục dễ dàng hơn, đường nét và màu sắc phong phú hơn và giảm thiểu chi phí, lưu trữ và xuất bản thuận tiện hơn. Tuy nhiên, phương pháp này có thể làm giảm tính độc đáo của tác phẩm, vì đường nét vẽ trở nên “cứng” và thiếu đi sự tự nhiên và cái hồn của tác phẩm. Để tạo sự dung hòa giữa lối vẽ truyền thống và hiện đại, các họa sĩ đã sáng tạo ra phương pháp kết hợp giữa việc vẽ thủ công bằng tay và hoàn thiện bằng các phần mềm đồ họa trên máy tính. Sử dụng kết hợp hai kỹ thuật này đang là xu hướng chung của biếm họa trên thế giới.

Bức tranh biếm họa thường có cấu tạo đơn giản, với mục đích truyền tải thông điệp một cách dễ dàng và hiệu quả đến cho người xem. Tác giả thường sử dụng kỹ thuật phá cách để nhấn mạnh tính kịch côm, lối bịch của sự kiện hoặc hiện tượng cần phê phán và đả kích. Với phong cách này, kết cấu của bức tranh không bị ràng buộc bởi quy luật nghệ thuật cổ điển, tạo nên sự độc đáo và ấn tượng mạnh cho tác phẩm. Trong biếm họa, sự phá cách còn được coi là một yếu tố quan trọng trong việc tạo ra sức thu hút và hiệu quả phê bình hài hước cao. Tác giả sử dụng các kỹ thuật hình thức khác nhau, như kết hợp hình ảnh, chữ viết, hoặc các biểu tượng để truyền tải thông điệp một cách tinh tế và sáng tạo. Những tác phẩm biếm họa được thể hiện với phong cách phá cách thường có sức ảnh hưởng mạnh mẽ đến ý kiến của công chúng và tạo nên tiếng cười sảng khoái, giúp giải tỏa căng thẳng trong cuộc sống hàng ngày.

4. Kết luận

Biếm họa là một hình thức tác phẩm vừa mang đặc tính của nghệ thuật hội họa, vừa mang đặc tính của báo chí. Do đó, đòi hỏi họa sĩ biếm không chỉ với tư duy của người làm nghệ thuật mà còn phải là người có kiến thức về báo chí, từ đó mới sáng tạo, phát hiện ra những góc nhìn riêng để

phản ánh hiện thực giàu tính thời sự và nhân văn.

Họa sĩ biếm họa hiện nay chưa tìm được ngôn ngữ riêng cho mình và thường không được đào tạo chuyên sâu và chưa được công nhận chính thức. Điều này dẫn đến hạn chế về chất lượng và sự đa dạng trong các tác phẩm biếm họa. Hơn nữa, tác giả với tâm lý ngại đụng chạm đến các vấn đề chính trị khiến cho các tác phẩm mất đi tính hấp dẫn đặc trưng vốn có của thể loại này. Ngoài ra, một số cơ quan báo chí chưa thực sự nhận ra vai trò quan trọng của biếm họa để sử dụng nó một cách hiệu quả. Tranh biếm họa chủ yếu được sử dụng với vai trò minh họa, các tờ báo chưa đưa nó vào trở thành một hệ thống tác phẩm.

Trong thời đại báo chí số, cần có nhiều họa sĩ đồng hành với thể loại tranh biếm họa, với sự sáng tạo riêng của họ để tạo ra các tác phẩm tranh biếm sắc sảo và giàu trí tuệ, từ đó giữ mất độc giả và tăng thêm sức hấp dẫn của báo chí. Các tòa soạn và họa sĩ biếm cần có sự thống nhất về yêu cầu chung và riêng để sử dụng tranh biếm họa trên báo chí hiệu quả dù với vai trò tranh minh họa hay như một tác phẩm độc lập.

Lời cảm ơn: Nghiên cứu này được tài trợ bởi Trường Đại học Khánh Hòa trong đề tài mã số “KHXX-22.09”

Tài liệu tham khảo

1. Dương Xuân Sơn. (2004). *Các thể loại báo chí chính luận nghệ thuật*. Hà Nội: NXB Đại học Quốc gia Hà Nội.
2. Hà Huy Phụng. (15/4/2023). Sức mạnh của biếm họa. *Tạp chí Tuyên giáo online*. <https://tuyengiao.vn/van-hoa-xa-hoi/van-hoa/suc-manh-cua-biem-hoa-124105>.
3. Hà Huy Phụng. (2008). 10 tác dụng của việc thông tin bằng hình ảnh trên báo in. *Tạp chí Lý luận chính trị và Truyền thông*, (9), 65-68.
4. Nguyễn Văn Ninh, Dương Tấn Giàu, Lê Thị Huyền, Tống Thị Quỳnh Trương, Trương Trung Phương. (2019). *Sử dụng tranh biếm họa trong dạy học lịch sử ở trường phổ thông*. Hà Nội: NXB Đại học Quốc gia Hà Nội.
5. Tuổi trẻ Cười. 2020. Số 655.
6. Tuổi trẻ Cười. 2021. Số 663.
7. Tuổi trẻ Cười. 2022. Số 699.